

A TÖRTÉNETTUDOMÁNY ÉS A VÁLTOZÓ ELITFELFOGÁS –ELITEK A KORA ÚJKORI MAGYARORSZÁGON

Berta András

Összefoglaló:

A társadalmi struktúrák történeti szempontú kutatása során az „elit” fogalma klasszikus, mégis újraértelmezésre szoruló kérdéskörnek számít. A magyar történettudományban a hivatali, politikai, egyházi és gazdasági elit elemzése rendszeresen központi témaként szerepel, ugyanakkor a katonai elit kérdésköre kevésbé kerül reflektorfénybe. Tanulmányomban az elit fogalmi hátterének interdiszciplináris – történeti, szociológiai és társadalomtörténeti – változásait vizsgálom a 16–17. századi Magyar Királyság társadalmi viszonyain belül. A korábbi tudományos kutatás kiemelt figyelmet szentelt a „vitélő rend” jelenségének, amely a társadalmi mobilitás egy sajátos kora újkori példája. A fogalom ez irányú újragondolása lehetőséget teremt a rendi társadalom szerkezetének árnyaltabb feltárására, különösen a magyar katonai arisztokrácia, a katonai elit kora újkori társadalmi-politikai szerepének megismerésére. Kutatásomban az elittel foglalkozó hazai szociológiai és történeti irodalom mellett olyan klasszikus nemzetközi szerzők elméleteire támaszkodom, mint például Vilfredo Pareto, Norbert Elias vagy Peter Burke. Tanulmányom célja, hogy a szociológia és a társadalomtörténet módszertani és fogalmi eszközeit történettudományi környezetbe adaptálva árnyaltabb képet nyújtsak az elitről, valamint a „katonai elit” csoportjának meghatározásával új értelmezési irányt mutassak a magyar rendi társadalom rétegeztségének megismeréséhez.

Kulcsszavak: elitkutatás, katonai elit, társadalmi mobilitás, kora újkori Magyarország

Abstract:

The concept of “elites”; in the historical study of social structures is a long-standing one, yet remains in need of continual reinterpretation. In Hungarian historiography, the analysis of official, political, ecclesiastical, and economic elites is regularly a central theme, while the issue of military elites has received comparatively less scholarly attention. In my study, I examine the interdisciplinary transformations—historical, sociological, and social-historical—in the conceptual framework of the elite within the social relations of the Kingdom of Hungary in the 16th and 17th centuries. Previous scholarly research has focused on the phenomenon

of the so-called “warrior (or fighting) estate”; (vitélő rend), a distinct early modern instance of social mobility. Rethinking the concept from an interdisciplinary perspective provides an opportunity for a more nuanced exploration of the stratification of the estate-based society, particularly regarding the socio-political role of the Hungarian military aristocracy—the military elite—in the context of early modernity. In my research, I draw on the theories of canonical international scholars such as Vilfredo Pareto, Norbert Elias, and Peter Burke, in addition to the domestic sociological and historical literature on elites. The aim of my study is to provide a more nuanced picture of the elite by adapting the methodological and conceptual tools of sociology and social history to a historical context, and to propose a new interpretative framework for understanding the stratification of the Hungarian estate society through the definition of the “military elite.”

Keywords: elite theory, military elite, social mobility, early modern Hungary

Bevezető

A történelem gazdasági, politikai, kulturális, hadászati struktúráját vizsgálva a kutató akarva-akaratlanul találkozik társadalomtörténeti aspektussal is. A történeti forrásokban való elmélyülés lehetővé teszi – sőt a teljesebb kép megalkotása érdekében meg is követeli –, hogy minél szélesebb spektrumban, a történelem segédtudományainak, illetve egyéb diszciplínáknak a segítségül hívásával végezzük kutatásainkat. A történész feladata tehát az, hogy látószögét kibővítve „*nagy-nagy szorgalommal*”, „*a lehető legjobban*” megismerje a kutatott témát, és ezt a tudást ne csak megtartsa, hanem tovább is adja.¹ A történeti kutatásokat nem lehet kőbe vésett igazságoknak tekinteni, hiszen számos forrás, módszertan, írásmód befolyásolhatja annak „igazságtartalmát”. A történész tulajdonképpen egy olyan tudományos, kulturális tevékenységet végez, amely a múltra való hivatkozással, a kordokumentumok vizsgálatával, tudományágak felhasználásával, valamint különböző érvelési szinteken keresztül igyekszik helyreállítani a múlt egy-egy darabját.²

De miért is fontos a társadalomtörténet-központú vizsgálat beemelése a történettudományba? Az úgynevezett „*hagyományos történelem-szemlélet*” – mely elsősorban az eseménytörténetre épít – tulajdonképpen

¹ Fodor István (2015): A régmúlt kövületeinek vizsgálata a változó időben. In: Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *A történész műhelye*. Komp-Press Kiadó – Korunk, Kolozsvár. 47.

² Levi, Giovanni (2004): Historians, Psychoanalysis and Truth. In: Anna-Maija Castrén – Markku Lonkila – Matti Peltonen (eds.): *Between Sociology and History. Essays on Microhistory, Collective Action, and Nation-building*. Helsinki. 72.

megkötötte a historikusok kezét a kutatásban. Ezzel szemben a társadalom- vagy struktúratörténet éppen ellenkezőleg, számos új utat nyitott meg a kutatásban, a korábban elsőbbséget élvező fogalmakkal szemben újakat alkotott, honosított meg. Számos új nézőpont került be a történeti eszköztárba, ezáltal „*egy idő után szabad folyást engedett a történészek megannyi újabb történetének*”.³ Társadalomtörténeti kutatás során elengedhetetlen az események gazdasági, politikai és kulturális szempontú vizsgálata – idézi Peter Burke Vilfredo Pareto szociológus-filozófus gondolatát, melyben tulajdonképpen a társadalomtörténet kvintesszeneciáját fogalmazza meg.⁴ A soron következő oldalakon a magyar koraj-kutatás egy fontos kérdéskörével, az *elit* fogalmának meghonosodásával, paramétereivel, majd a *katonai elit* fogalmi kör használhatóságával foglalkozom.

Mi az elit?

A társadalmi struktúrák vizsgálatánál feltétlenül figyelembe kell vennünk, hogy a társadalom egy rétegződött entitás, ennek értelmében beszélnünk kell különböző társadalmi csoportosulásokról. E dolgot legfőbb vizsgálati körét az *elit* szociológiai és történeti fogalmi értelmezése adja, amely – bár egyértelműnek tűnik – nem a legkönnyebben meghatározható csoportosulás.

De tulajdonképpen mi az az elit? Mik határozzák meg az elit társadalmi körét?

Takács Károly vonatkozó tanulmányában négy szempontrendszerrel határoz meg, amely alapján az elitmeghatározásokat csoportosítani lehet, melyek sorrendben a következők:

1. társadalmi tagoltságú megközelítés,
2. fogalmi szegmentálás szűkítettsége,
3. a fogalom személyhez kapcsolhatósága,
4. a fogalom orientációja.

A társadalmi tagoltságú megközelítés tulajdonképpen két, egymástól eltérő szemléletmódot foglal magában; ezek a nominalista, illetve a realista társadalomfelfogások. A nominalista társadalomszemlélet elsősorban a statisztikai vizsgálatokhoz alkalmazható, tekintve, hogy a különböző társadalmi csoportok elhatárolása mesterséges. Ebben az esetben az elitnek sincs élesen elkülönülő szerepe, míg a realista társadalomszemlé-

³ Gyáni Gábor (2015): A nemzeti versus transznacionális történetírás dilemmái. In: Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): i. m. 73.

⁴ Burke, Peter (1974): *Venice and Amsterdam. A Study of Seventeenth-century Elites*. Temple Smith, London. 10.

letben – amely alpból tagoltan értelmezi a társadalmat – a társadalom viselkedésének megértéséhez mintegy vonalvezetőként használja. Maradva Takács csoportosításánál, a második ponthoz, a fogalmi szegmentáláshoz érve szintén el kell kissé időzni. Ez az értelmezés nem a politikai elit egyedüliségét feltételezi, hanem teret enged a katonai, gazdasági, kulturális stb. kontextusban való értelmezésnek is. A harmadik pont szintén osztott csoportot takar; szemben áll egymással a természetes és a szervezeti elit koncepciója. Míg a természetes elit vezető szerepét „*pszichológiai alapképességeinek*,” egyéni rátermettségének köszönheti, addig a szervezeti elit, melyben komplex intézményi struktúra követeli meg a vezető csoport létét, nem az egyéni, hanem a szervezeti nyomás az, ami az elit kiváltságait meghatározza. A negyedik értelmezési kör a fogalom orientációját veszi alapul, és Takács a tanulmány további részében e fogalomkör kibontásán dolgozik. A fogalom orientációja szempontjából meghatározó, hogy a definíció megnyitja a lehetőséget a valós hatalmi vagy pozicionális-strukturális értelmezés felé. „*Ez a klasszifikáció a társadalmi intézményrendszer tényleges és formális hatalmi-döntéshozói pozícióinak szétválasztásával nyújt többet az előzőnél.*”⁵

Maga az *elit* fogalom társadalmi és politikai körökben való használata a 19. század végén került be a köztudatba, és általános meghonosodásáig, az 1930-as évekig kell visszatekintenünk, elsősorban a bevezetőben említett Vilfredo Pareto munkáira. Pareto értelmezése alapján az elitet két csoportra bonthatjuk: kormányzó és nem kormányzó elitre. Pareto alapján megállapíthatjuk továbbá azt is, hogy a kormányzó elit tagjai politikai funkciót és címeket viselnek, azonban az elitrendszer egyik sajátossága, hogy ezek a címek nem feltétlenül alkalmasság alapján, hanem esetenként öröklés, rokonság vagy politikai érdekek szerint találhatnak gazdára.⁶

Hogyan értelmezhető az elit szociológiai fogalma? Andorka Rudolf szociológus a következő definíciót adja: „*Elitnek szokás nevezni a társadalmi hierarchia csúcsán elhelyezkedő kis létszámú – az uralkodó osztálynál szűkebb – csoportot. A szociológiában legtöbbször hatalmi elittről beszélünk, tehát a politikai és gazdasági hatalmat kezében tartó szűk csoportról. A szociológiában általában nem használjuk az elit fogalmát hétköznapi értelemben, vagyis mint a »legkiválóbakat«.*”⁷ Hasonló értelmezést találhatunk Kristóf Luca 2015-ös tanulmányában, melyben Max Weber meghatározását alkalmazva, a következőképpen fogalmaz: „*...az elit-paradigma szerint tehát minden társadalomban létezik egy kicsi, de nagyhatalmú csoport, amely auto-*

⁵ Takács Károly (1998): Az elit szociológiai fogalmáról. *Szociológiai Szemle*, 8. évf. 1. sz. <https://szociologia.hu/dynamic/9801takacs.htm> (letöltés dátuma: 2025. 07. 15.).

⁶ Takács Károly: i. m.

⁷ Andorka Rudolf (2003): *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest. 93. http://szociologiaszak.uni-miskolc.hu/segedanyagok/Bevezetes_szoc.pdf (letöltés dátuma: 2025. 07. 15.).

nóm társadalmi és politikai aktorokból áll, és elsődlegesen saját hatalma fenntartásában érdekelt. E csoport döntései és hatalmi játszmái alakítják a politikát, és hoznak az egész társadalomra kiható döntéseket.”⁸ Ha csak ezt a két tanulmányt, illetve meghatározást vennénk alapul, már abból világosan kitűnne, hogy mik az *elit* alapvető paraméterei: kis közösség, politikai résztvevőkkel, döntéseikkel az egész társadalomra ható folyamatokat indítanak el. Azonban érdemes tovább nézni az elitfogalom szociológiai használatát. Újfennt Kristóf Luca tanulmányát venném alapul, mert úgy gondolom, hogy remekül összefoglalja az elit fogalmának definíciós lehetőségeit. Mint ahogy a „Szelekció, defenzivitás, pozicionalitás. Az elit, mint nehezen elérhető társadalmi csoport kutatásának módszertani problémáiról” című tanulmányában leszögezi, az elit egy olyan hatalombázisú csoportosulás, amely társadalmi tőkéje, kapcsolatai, valamint stratégiai jelentőségű pozíciói felhasználásával érvényesíti befolyását.⁹

Abban az esetben, ha társadalmak vezető csoportjairól, elitjeiről beszélünk meg kell határoznunk azokat a fontos időbeli, térbeli kereteket, szempontokat, amelyek lehetővé teszik az átfogó értelmezést. Amint a fentebbi definíciókból láttuk, az *elit* a hierarchikus társadalom élén áll, éppen ezért döntéseivel a teljes társadalmi struktúrára kihat. Azonban ez a befolyás kölcsönös, hiszen a társadalmi csoportok egymástól kölcsönösen függenek. Kora újkori értelemben véve, a társadalom élén az uralkodó áll, aki függ nemcsak a szorosan vele kapcsolatban levő arisztokráciától, hanem az alsóbb társadalmi rétegektől, a parasztságtól polgárságtól is. Ugyanígy elmondható, hogy az arisztokrácia is függ mind az uralkodótól, mind a parasztságtól, mind a polgárságtól. Szintén a kölcsönöséget fedezhetjük fel a parasztság fölött álló polgárság és a társadalom legnagyobb tömegét kitevő parasztság egymásrautaltságában, valamint e rétegek az arisztokráciától (nemességtől), valamint az uralkodótól való függésében. Ezen kölcsönhatások mind politikai, mind gazdasági, kulturális viszonylatban értelmezendők, hiszen akár a kereskedelemre, akár a pénzforgalomra, katonaiállításhoz gondolunk, fel kell fedeznünk az állandó kapcsolatot a társadalom minden rétege között.

Remekül ábrázolja a kölcsönhatást Norbert Elias szociológiai munkája, *Az udvari társadalom. A királyság és az udvari arisztokrácia szociológiai jellemzőinek vizsgálata*, melyben a XIV. Lajos vezette francia abszolutizmus korabeli udvari struktúráját mutatja be. Elias indoklását alapul véve megbizonyosodhatunk róla, hogy akár már „*egyetlen udvari társadalom vizsgálata is hozzájárulhat a társadalmi dinamika átfogó szociológiai kérdé-*

⁸ Kristóf Luca (2015): A politikai elit. In: Körösi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedik század után*. Osiris Kiadó, Budapest. 59.

⁹ Kristóf Luca (2019): Szelekció, defenzivitás, pozicionalitás. Az elit, mint nehezen elérhető társadalmi csoport kutatásának módszertani problémáiról. *Politikatudományi Szemle*, XXVIII. évf. 2. sz. 38. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2019.2.37>

seinek tisztázásához.”¹⁰ Az udvari társadalmak térbeli és időbeli meghatározása következőképpen kardinális feladat.

Az elitkutatás és a történettudomány

Századunk történetírásában nem különíthetők el olyan nagy mértékben különböző történetírói paradigmák, amik akár a 19., akár a 20. század kutatását végigkísérték. E század történetírói krédójában nincs benne a pozitívizmus, a mikro- vagy makrotörténelmi vizsgálat vagy éppen a marxista ideológia történeti munkákba való – esetenként kötelező jellegű – beépítése. Az Annales francia történetírói iskola huszadik századi története és az általuk előirányzott alapelvek azonban nyomokban napjaink történetírásában is megfigyelhetők, a főbb kutatási irányvonalakat megalapozták. A történelem megismerhetőségének problémaköréből egy szűk csoport tevékenységének, tagjai egymásra, illetve az országos, regionális politikára – sőt nagyobb összefüggésekben akár az európai politikára – gyakorolt hatása az effajta kutatás legfőbb szervezőeleme. Amennyiben a kutató arra adja a fejét, hogy egy társadalmi réteg vizsgálatával foglalkozzon, elengedhetetlenül szükséges hozzá, hogy e csoport tagjait egyenként megismerje.

A történettudomány és a társadalomtudomány évtizedes hagyománya, hogy különös figyelmet szentel az országok, térségek, társadalmak vezető rétegének. Ezt az érdeklődés elsősorban az elitet övező gazdagabb forrásanyagoknak köszönhetjük. Éppen ezért számos történeti, társadalom- és gazdaságtörténeti munka foglalkozik e vezető csoportok életének, tevékenységének vizsgálatával. A kiváltságos, vezető rétegek, újabban az *elit* kutatásának magyar vonatkozású fogalmi változásait Szilágyi Zsolt, míg a kutatás módszertanát Légmán Anna összegezte.¹¹

Az előző fejezet alapján egyértelmű, hogy a történelem és a szociológia az elitkutatásban egymást kiegészítve, segítve áll. Ennek a kettőségnek köszönhetően módszertanilag két szignifikáns irányzat, a kvalitatív és a kvantitatív alakult ki. A kvantitatív szemlélet alapja, hogy az elitet egynemű entitásként értelmezi, amelyben három irányvonal: politikai, gazdasági és kulturális szegmens figyelhető meg. A kvantitatív módszer alapján a kutató többszempontú vizsgálatnak veti alá az eli-

¹⁰ Elias, Norbert (2005): *Az udvari társadalom. A királyság és az udvari arisztokrácia szociológiai jellemzőinek vizsgálata*. Napvilág Kiadó, Budapest. 11.

¹¹ Szilágyi Zsolt (2011): *Elitkutatások és elitfogalmak az utóbbi három évtized magyar történetírásában*. (Történeti Tanulmányok, XIX.) A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadványa. Debrecen. 151–164.

Légmán Anna (2011): A kvalitatív módszerek helye az elitkutatásban. In: Kovách Imre (szerk.): *Elitek a válság korában*. Argumentum Kiadó, Budapest. 56–74.

tet: meg kell figyelnie a „*hatalomra kerülés módjait, az elitbe való belépést, a váltáspontokat, illetve a cirkulációs folyamatokat, az elit nyitottságát, valamint azt, hogy a politikai, társadalmi változásokban milyen szerepeket játszanak*”.¹² A kvantitatív kutatás egyik sarokköve, hogy a felvett szempontrendszer alapján minél szélesebb körben vizsgálatot indítson, majd a felvett adatokból párhuzamot vonva – gyakran statisztikai elemzésekkel – komplexebb képet alkosson az elitről. A kvantitatív irányzattal szemben a kvalitatív módszer nem kezeli egyneműnek az elitet; közös pontként az azonos életmód határozható meg. Ez a fajta kutatási módszer az elitcsoportok leírásában az egyénekre koncentrálnál, ezáltal az életmód és életstílus kutatása hangsúlyosabb.¹³

Kapcsolódik a kvantitatív-kvalitatív módszerekhez, azonban mégis eltérő utat képvisel a komparatív térségi elitkutatás. Ennek köszönhetően bizonyos térségek elitjeinek összehasonlításával – a megfelelő szempontrendszer használatával – végezhető a kutatás.¹⁴ Ide sorolnám még a hivatalnokréteg vizsgálatát, hiszen voltaképpen ők is egy „társég” szerves részét képezik. Ideális az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézete és az MTA BTK Történettudományi Intézete által 2018-ban tartott „Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban” című konferencia előadásait megjelentető kötet, melynek tanulmányai közül számos a prozopográfia és az archontológia módszerével vizsgálja a hivatalnok értelmiség kora újkori történetét.¹⁵

Fontos az elitkutatáshoz a prozopográfia eszköztára, hiszen e segédtudomány meghatározott szempontok alapján, személyi körökre vonatkozóan, az adatok gyűjtését könnyíti meg. A prozopográfia jól alkalmazható, amennyiben bizonyos személyi körök komplex vizsgálatára vállalkozik a kutató, viszont mindenképpen figyelni kell a kutatás pontosságára abban az értelemben, hogy mindenkit be kell emelni a kutatásba, aki a felállított szempontrendszerünknek megfelel.¹⁶ A prozopográfia gazdag adatgyűjtési módszere mellett igen kifizetődő az archontológia módszerének használata. Az archontológiák tulajdonképpen olyan listák, méltóságsorok létrehozásában segítenek, melyek pl. egy adott tisztség be-

¹² Horn Ildikó (2012): *A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszületésének korszakában (1556–1588)*. Akadémiai Doktori értekezés. (Kézirat.) 8.

¹³ Horn Ildikó: i. m. 8–9.

¹⁴ Uo. 10. A városi/társégi elit vizsgálatáról, valamint az erdélyi nemesség hatalmi mobilitásáról lásd bővebben: Balogh Judit (2011): *Székelyföldi karrierék. Az udvarhelyszéki nemesség hatalomszerzési lehetőségei a 16–17. században*. L'Harmattan, Budapest.

¹⁵ Bogdáni Zsolt – Fejér Tamás – Jakó Klára (szerk.): (2020): *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban I*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár-Budapest. <https://doi.org/10.36240/etf-290>

¹⁶ Engel Pál (2006): Prozopográfia. In: Bertényi Iván (szerk.): *A történelem segédtudományai*. Osiris Kiadó, Budapest. 33–34.

töltőit vizsgálják egy bizonyos időkeretben.¹⁷ Kora újkori viszonylatban Pálffy Géza „Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században” című tanulmánya leginkább irányadó.¹⁸

Giovanni Levi, a mikrotörténet nemzetközileg elismert olaszországi kutatója teszi fel a kérdést, hogy vajon meg lehet-e írni egy ember életét. A történetíró számos nehézséggel találja szembe magát, amikor egy történelmi szereplő életét kívánja megírni. Nehezen megismerhetőek a körülmények, hiszen a kutatás alanya életének minden körülményét aligha ismerhetjük meg, így „életrajzi illúzióról” kell beszélnünk. A kontextus megteremtése – amely a történetíró feladata – azonban a történész moralizáló leírásának is áldozatul eshet. Levi munkájában előjön a prozopográfia, amely alapján az egyént pusztán egy csoport részeként értelmezhetjük, és azok közös vonásaiban kell keresnünk az egyéni attribútumokat. Könnyen igazolható a prozopográfia hasznossága, hiszen a párhuzamos életrajzok vizsgálata gyakran rávilágít az egyedinek hitt pályák közötti fontosabb pontok ismétlődésére is. A csoportos életrajzok vizsgálata és az ezáltal felfejtett típusok megragadása azonban lehetővé teszi a kutató számára, hogy a nagy egészből csak egy részre, a kis részből pedig egy egészre következtessen. Legfontosabb tehát a kutató számára, hogy amennyiben egy csoportot akar vizsgálni, ismerje a csoportot alkotó egyéneket, és amennyiben egy egyént akar vizsgálni, ne tartózkodjon a személy tágabb kontextusba helyezésétől. A folyamatos léptékváltásoknak köszönhetően alakulhat ki az a – nem teljes – kép, amely arányaiban tekintve sokkal pontosabb leírást adhat a történelmi kutatás középpontjában álló személyről, csoportról.¹⁹

Az említett idő- és térbeli határok meghúzása után lényeges meghatározni az elitkutatás főbb témáit, irányait. Történetírásunk elitkutatási fókuszpontjában elsősorban a közelmúlt áll, tekintve, hogy itt lehet a legjobban kiaknázni a szociológiai, illetve a történelmi módszereket. Érttem ezalatt azt, hogy a szociológiai felmérések, mélyinterjúztatások, valamint a történelmi oral history, a gazdag forrásadottságok, statisztikai felmérések és a gyakran még élő emlékezet itt teszi lehetővé leginkább, hogy mélyreható kutatást folytasson a kutató. Ezen forrásbeli sajátosságokkal magyarázható tehát, hogy az elit kutatásának fókuszában gyakran a 20. század áll.²⁰

¹⁷ Engel Pál (2006): i. m. 27–30.

¹⁸ Pálffy Géza (1997): Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból”). *Történelmi Szemle*, 2. sz. 257–288.

¹⁹ Levi, Giovanni (2000): Az életrajz használatáról. *Korall*, 2. sz. 81–92. <http://epa.oszk.hu/00400/00414/00002/pdf/glevi.pdf> (letöltés dátuma: 2025. 07. 15.).

²⁰ A második világháborús magyar katonai elitről, a magyar katonai felső vezetés vizsgálá-

Azonban a kora újkorral foglalkozók sem maradnak ígéretes szakirodalom, korszakspecifikus szakirodalom nélkül. Elég csak a legfrissebben megjelent tanulmánykötetek között végignézni, hiszen az elitkutatás az elmúlt két évtizedben reneszánszát éli. 2021-ben jelent meg a *Sic Itur Ad Astra* történeti folyóirat „Elitkutatás” című száma, amely a 11. századtól egészen a rendszerváltásig szemléli a legfrissebben megjelent, témába vágó tanulmányokat.²¹ Ide kapcsolódik a Csukovits Enikő szerkesztette *Az Anjou-kor hatalmi elitje* című kötet is, ami tulajdonképpen Fügedi Erik, illetve Engel Pál középkor társadalomszemléleti hagyományát viszi tovább új módszerekkel, nézőpontokkal, kiválóan.²²

A késő középkori elitek, melyek számos módon tovább éltek a magyar kora újkor elitjében, újabb kérdéskört nyitnak meg. Mi az a hatalmi elit? E fogalom megértéséhez alapvető irodalom Várkonyi Gábor *Wesselényi Ferenc és a 17. századi magyar politikai elit fejlődése* című bölcsészdoktori disszertációja, melyben a politikai elit fogalmi körét alkotja meg, és ennek történeti felhasználhatóságát támasztja alá Wesselényi Ferenc pályafutásának szemléltetésével.²³ A hatalmi elit problémakörének vizsgálatához szintén érdemes *Horn Ildikó: A hatalom pillérei* c. akadémiai doktori értekezését áttekinteni.²⁴

Természetesen nem lehet az elitet csak a világi hatalom bázisaként értelmezni. A 16–17. században kiemelkedő szerepet töltött be az egyházi vezető réteg, amely a reformáció terjedésével mindinkább kiterjesztette hatalmát. A Habsburg Monarchia egyházi elitjét magyar valamint

latával, a szociológia és a történelem határterületéről feltétlenül megszívlelendő módszertant lásd: Szakály Sándor (1987): *A magyar katonai elit 1938–1945*. Magvető Kiadó, Budapest.

²¹ Bővebben lásd: *Sic Itur Ad Astra*, 75. sz. 2021.

²² Csukovits Enikő (szerk.): (2020): *Az Anjou-kor hatalmi elitje*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest. – Fügedi Erik társadalomszemléletéhez és a társadalmi mobilitáshoz legfontosabb irodalom: Fügedi Erik (1999): *Az Elefánthyak. A középkori nemes és klánja*. Magvető Kiadó, Budapest.; Fügedi Erik (1974): *Uram, királyom... A XV. századi Magyarország hatalmasai*. Gondolat Kiadó, Budapest.; Fügedi Erik (1970): *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása*. Magyar Országos Levéltár, Budapest.; Engel Pál legfontosabb témába vágó publikációi: Csukovits Enikő (szerk.): (2003): *Engel Pál. Honor, vár, ispánság*. Osiris Kiadó, Budapest.; Engel Pál (1996): *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. História – MTA Történettudományi Intézet, Budapest.; Engel Pál (1998): *A nemesi társadalom a középkori Ung megyében*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest.; Engel Pál (1964): *Állam és uralkodó osztály a IX–XI. századi Bizánchiában*. Budapest.

²³ Várkonyi Gábor (1992): *Wesselényi Ferenc és a 17. századi magyar politikai elit fejlődése*. Bölcsészdoktori értekezés. (Kézirat.) Hasonlóképpen fontos a politikai elit és az arisztokráta karrierlehetőségek vizsgálatához: Várkonyi Gábor (2014): *Wesselényi István és fia Bethlen Gábor környezetében*. In: Dáné Veronika – Horn Ildikó – Lupescu Makó Mária – Oborni Teréz – Rüszt-Fogarasi Enikő – Sipos Gábor (szerk.): *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár. 214–222.

²⁴ Horn Ildikó: i. m.

cseh szemszögből Anna Fundárková és Fazekas István összegezték a Bécsi Magyar Történeti Intézet kezelésében.²⁵ Az egyházi és a világi elit gyakran nehezen választható el egymástól, hiszen az egyházi hivatalok esetenként világi hatalommal is bírtak. Magyarország kora újkori történetében a társadalmi ranglétrán való előrejutáshoz figyelemre méltó lehetőséget biztosított az egyházi pálya.

Továbbra is fontos leszögezni, hogy a regionális elitok vizsgálata szintén egy fontos metódusa a kora újkor kutatásainak. T. Orgona Angelika a ruszakai Kornis család egy évszázados történetének bemutatásával nem csupán a 16–17. századi főúri család életét és pályáját mutatta be, hanem rávilágított bizonyos esszenciális kérdéskörökre is, mint például a házassági politika fontossága, öröklési stratégiák, a lokális elit és az országos politika kapcsolata. A ruszakai Kornis család erdélyi működésének vizsgálatával jól megfoghatók a társadalmi mobilitás és az elit rétegződésének legfőbb koncepciói, valamint kirajzolódik az országos vezető réteg és a hozzá kapcsolódó, működését segítő elit kapcsolata is.²⁶ Éppen ezért gondolom, hogy egy térség vizsgálatához feltétlenül szükség van az ott hatalmi pozícióban levő famíliák megismerésére, hiszen működésüket vizsgálva elmélyíthetjük képünket a nemesi társadalomról.

Új értelmezési lehetőség a magyar kora újkor kutatásában: a katonai elit

Ahogy az az előző fejezetekben láthattuk, nem beszélhetünk csak és kizárólag egy elit meglétéről. A heterogén kora újkori viszonyok megteremtették a lehetőséget, hogy napjaink kutatói különböző osztályzások alapján csoportosítsák ezeket a kiváltságos csoportokat. Beszélhetünk hatalmi, esetleg politikai elitről, akiknek tagjait elsősorban a mindenkori udvar környezetében kell keresnünk. Ide tartoznak a különböző országos tisztségviselők, főméltóságok, akik az ország ügyeiben a mindenkori uralkodó körül mozognak, tevékenykednek, valamint politikai súlyuk, tőkéjük kamatoztatásával országos jelentőségű döntéseket hoznak (adók megszavazása, törvények előterjesztése, katonai állítás stb.).

A hatalmi és politikai elit mellett feltétlenül beszélni kell az egyházi elitéről is. A klerikus réteg gyakran bekapcsolódik a mindenkori állami működésbe; nemcsak egyházmegyéket, püspökségeket, hanem gyakran egész országrészeket is kormányoznak, így az egyházi elit a világi elithez

²⁵ Fundárková, Anna – István Fazekas (2003): *Die Weltliche und Kirchliche Elite aus dem Königreich Böhmen und Königreich Ungarn am Wiener Kaiserhof im 16.-17. Jahrhundert*. Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien, Wien.

²⁶ T. Orgona Angelika (2014): *Unikornisok Tündérországban. A ruszakai Kornisok Erdélyben (1546 k. – 1648)*. LHarmattan, Budapest.

csatlakozik. A 16. század egyik legkiemelkedőbb papi pályafutását Fráter György karrierjében érhetjük leginkább tetten. Fráter György az egyházi pályán a váradai püspöki, majd esztergomi érseki székig jutott – azonban bíborosként halála miatt nem tevékenykedett –; mindemellett a 16. század közepének egyik legnagyobb taktikai érzékkel megáldott politikusát láthatjuk benne. A mohácsi csatát követően Szapolyai János király fontos bizalmi embere volt, majd az uralkodó halála után Izabella és János Zsigmond udvarában találkozhatunk vele, az ifjú király gyámjaként. Politikai tevékenységének fő pontja az 1541-es gyalui és az 1548-as nyírbátori egyezmény, amelynek célja az oszmán expanzió által kettészakított ország Habsburg Ferdinánd uralma alatt való egyesítése volt. Fráter György esztergomi érsekként és Erdély helytartójaként mind az egyházi, mind a politikai/hatalmi elitben szilárdan helyt foglalt.²⁷

Az elit, vagy az egymás mellett párhuzamosan futó – lokális, egyházi, hatalmi – elitek, úgy gondolom, hogy megteremtik a lehetőséget újabb nézőpontok, irányelvek történettudományi használatára. Peter Burke a 17. századi Velencét és Amszterdamot vizsgáló történetszociológiai munkájában a már sokat emlegetett – azonban joggal nem elhanyagolható – Pareto elitfelosztását használja. Az elit tulajdonképpen egy olyan társadalmi csoportosulás, amelyet gazdasági, politikai és kulturális faktorok közössége alkot meg. Ezen felosztását tovább árnyalja, hiszen úgy gondolja, hogy az elitek között körforgás fedezhető fel. Itt már elitekről beszél, és nem csupán elitről, ami jól illeszkedik kutatásom és tervem megfogalmazásába. Megkülönböztet elittípusokat, amelyek a következők: *oroszlánok* (katonai), *rókák* (politikai) valamint a városi gazdasági elithez kapcsolódva *bérbeadók* és *spekulánsok* (*vállalkozók*).²⁸ Szintén katonai elitről ír a Georgios Theotokis és Aysel Yıldız szerkesztésében megjelent tanulmánykötet, ami a Földközi-tenger hadtörténetét taglalja a bizánci időktől az oszmán fennhatóságig. A földközi-tengeri szigetvilág városállamai és a bizánci, majd oszmán katonai elit kapcsolatáról a következőket írja: „...ezek az államok hivatásos és nem hivatásos csoportokat (ti. katonai alakulatokat) foglalkoztattak, és mivel a katonai elit sokkal nagyobb befolyással bírt a szervezésben, az ellátásban és a stratégiák kialakításában, ezért a harcmezőn ők aktív parancsnokként, stratégaként, teoretikusként vagy adminisztrátorként jelentek meg.”²⁹ Az angol és a német szakiroda-

²⁷ Fráter György életéről és pályájáról, megítéléséről legújabban: Oborni Teréz (2017): *Az ördöngös barát: Fráter György 1482–1551*. Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Budapest.

²⁸ Burke, Peter: i. m. 10. („lions”, „foxes”, „rentiers”, „speculators”, „entrepreneurs”).

²⁹ Theotokis, Georgios –Yıldız, Aysel (eds.) (2018): *A Military History of the Mediterranean Sea. Aspects of War, Diplomacy, and Military Elites*. Brill, Leiden–Boston. 6. <https://doi.org/10.1163/9789004362048>

lomban egyaránt megtalálható a katonai elit – Militärelite, military elite – fogalma.

Miért nem elégszem meg a hatalmi/politikai elit fogalom használatával? Elsőként fontos kiemelni, hogy a politikai/hatalmi elit az udvarhoz kötött, stratégiai döntéshozó testület, akik azonban hadászati értelemben kevesebb súlyt nyomnak a latban. Elsősorban a főbb politikai irányvonalak meghúzása, udvari pozicionálások, törvények kidolgozása és a térségi/országos politikai döntések meghozatala tartozik feladatuk közé. A katonai elitben is felfedezhetünk hasonló vonásokat, mint például a kormányzattal való együttműködés és az országos politikai stratégiák megrajzolásában nyújtott segítség, azonban míg a politikai elit elsősorban az események módszereit, döntéseit, politikai lehetőségeket hoz meg, a katonai elit ezen döntések végrehajtásáért felelős. A kora újkori elitársadalomban bár nem beszélhetünk még a hatalmi ágak szétválasztásáról – erre a folyamatra egészen John Locke, illetve Montesquieu 17–18. századi munkásságáig várni kell –, ugyanakkor a szerepkörök élesen elhatárolhatók egymástól.

A katonai elit, mint olyan, egy hatalombázisú csoportosulás. A hatalom alapja jelen esetben – a 16. századi körülményeket vizsgálva – fakadhat a földbirtokból, a vagyonból, a családi összeköttetésekből vagy a viselt pozíciókból. A kora újkorban a katonai előjárók országos tiszteletnek örvendtek. Állandó harc dúlt a Habsburgok vezette Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom, a Habsburg Birodalom és Erdély, valamint esetenként Erdély és az Oszmán Birodalom között. E három államalakulatot érintő küzdelem fontos részét képezték a katonai vezetők, akik aktuális uruknak fogadott hűségükkel gyakran nemcsak birtokaik számát növelhették, hanem a katonai ranglétrán is feljebb léphettek. Vármegyei főispánok, kerületi főkapitányok, a jelentős erősségek várkapitányai, egy-egy terület katonai kormányzói mind a katonai elitbe kerültek. Tisztségük mellett vagyonuk volt az alapja annak, hogy az országos politika döntéshozói közé kerülhettek.

A magyar katonai arisztokrácia, katonai elit kutatása mindezek ellenére nem új történetírói igény. Az utóbbi évtizedek egyik fontos történetírói irányvonala a kora újkori végvidék vizsgálata volt.³⁰ Nem lehet

³⁰ Elég csak az Egerben 1982 óta rendszeresen megrendezett Végvár-konferenciákra gondolni, ahol a kora újkori politika, mentalitás, életmód és hadtörténet tárgyköréből interdiszciplináris módszerekkel vizsgálják az oszmán fennhatóság alatt álló Hódolt-ság, valamint az állandó háborúskodással küzdő Magyar Királyság és Erdély történetének fontos szeleteit. Szintén szorosan kapcsolódnak témánkhoz a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet és a Pécsi Tudományegyetem közös kezelése alatt álló Mohács 1526–2026 – Rekonstrukció és emlékezet című projektjének kutatási eredményei is. A megjelent tanulmányok listája a program oldalán elérhető: <https://www.mohacs.btk.mta.hu/publikaciok> (letöltés dátuma: 2025. 07. 15.). Bővebb ismereteket ad a kor hadtörténetének mentalitástörté-

megkerülni a magyar katonai elit vizsgálata során Pálffy Géza munkásságát, aki *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században* című munkájával nélkülözhetetlen kötetet jelentetett meg. Pálffy kötetének egyik alaptétele a magyar nemesség és a Habsburg-udvar kapcsolatának vizsgálata; a témában való elmélyülést rendkívül gazdag táblázatok sorával teszi lehetővé.³¹

Mi alapján határozható meg a katonai elit fogalma? Az állandó háborúskodás velejárója, hogy a korábbinál szélesebb társadalmi rétegek kerültek be a harcokba. Éppen ezért leszögezhető, hogy a katonai karrier megnyitotta a lehetőséget a társadalmi mobilitás előtt. Ez a mobilitás leginkább vertikálisan értelmezhető.³² Vertikális mobilitásról a társadalomban akkor beszélhetünk, ha az országos hierarchián belül felfelé vagy lefelé történik az elmozdulás; ilyen eset lehet az, amikor egy végvári katonát kineveznek egy végvár vicekapitányának, mint például Hatosi Bálint pápai vicekapitány esetében, aki az enyingi Török család szolgálatában megkezdett pályafutását követően a pápai vár vicekapitányságáig jutott.³³

A hazai történetírói hagyomány elsősorban a kora újkor vizsgálatánál hatalmi vagy politikai elitről beszél, azonban a katonai elithez leginkább hasonló fogalom a *vitészlő rend*. A vitészlő rend a Hódoltság állandósulásával, a végvári szervezet kiépülésével, valamint a folyamatos harcoknak köszönhetően a vertikális társadalmi mobilitásnak, karrierlehetőségnek nyitott utat. A vitészlő rend tagjai éppúgy voltak jobbágyok, mint kis- és középnemesek, hiszen a katonai karrier nemcsak a társadalmi emelkedés, hanem a gazdasági jólét ígéretével is kecsegtetett. Azonban, ahogy azt Benczédi László vonatkozó tanulmányában írja, a vitészlő rend gyakorta kicsapongó életmódot folytatott, a társadalmi emelkedés lehetőségével nem vagy csak esetenként élt. *„A jobbágyságot magához szívó »vitészlő rend« magatartásában ugyanis végeredményben a hivatásos katonaság zsoldosszelleme lett úrrá, amely a társadalmi törekvéseket háttérbe szorította, s a nemzeti ideológia külső burkát is hol erősítette, hol gyengítette – szükség esetén átfogalmazta, de ha kellett, egyszerűen félredobta.»³⁴*

neti vonatkozásáról Kincses Katalin Mária (2020): *Rudimenta Militiae. Írások a művelődés és mentalitás hadtörténeti vonatkozásainak témaköréből*. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest.

³¹ Pálffy Géza (2016): *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest. 102–134.

³² Tarján Gábor (2019): *A társadalmi mobilitás szerepe és formái*. In: Kiss Zoltán László (szerk.): *Bevezetés a szociológiába*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest. 183.

³³ Bővebben a Hatosi családról lásd: Pálffy Géza (2005): *Egy különleges nemesi karrier a 16–17. században. Hatosi Bálint pápai vicekapitány és családja története*. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa.

³⁴ Benczédi László (1963): A „vitészlő rend” és ideológiája a Thököly-felkelésben. *Történelmi Szemle*, 6. sz. 33.

Mi fűzi össze a katonai elitet? Habár Theotokis és Yıldız fentebb idézett kötetükben a késő bizánci katonai elitet definiálják, az mindenképpen megszívlelendő gondolatokat tartalmaz. Mint írják, a katonai elit „egyre csökkenő számú, egymással kapcsolatban álló arisztokrata klánt ölel fel, akiknek közös identitásuk, kultúrájuk és szellemiségük volt, és monopolizálták a hadsereg parancsnokságát, azonban szélesebb tiszti osztályt meghatározni nehéz”.³⁵ A Magyar Királyság kora újkori katonai struktúrájára ez a fogalmi háló csaknem teljes egészében érvényesíthető.

II. Rákóczi Ferenc írja emlékirataiban a következő sorokat: „Ezek a végváarak hemzsegek olyan nemesektől, akik nem lakhattak vidéki házaikban. Mindnyájan katonák voltak, és rácsaptak a szomszéd törökökre, hogy foglyokat ejtsenek és váltságdíjuk révén meggazdagodjanak. Ha eltökélték, hogy gyalogságot is felhasználnak, elbujtatták őket a kiszemelt hely körüli kertekben, hogy onnan támadjanak, vagy onnan fedezzék a visszavonulásukat. [...] Ha az volt a szándékuk, hogy valami távoli vállalkozásba kezdenek a Dunához közel fekvő helyeken, a gyalogság sajkáknak nevezett csónakok segítségével mélyen benyomult a törökök földjére, ahol derék vállalkozásokat vitt véghez. De a nemesek sohasem kedvelték ezt a mesterséget, és így haditudomány híján megvetették a gyalogságot. [...] A főurak maguk védték a váraikat. [...] Ez okozta hát, hogy a magyar nemzet semmit sem tudott a háború leglényegesebb elemeiről.”³⁶ Rákóczi Ferenc emlékiratait olvasva felvetődik a kérdés, hogy vajon milyen hadseregre támaszkodhatott a fejedelem a 18. század elején. Kik voltak azok a főurak, akik meghatározták és feltöltötték Rákóczi Ferenc csapatait? Voltak-e olyan magyar politikai-katonai gondolkodók Zrínyi Miklóson kívül, akiknek lehetősége vagy éppenséggel kellő műveltsége, tudása volt beleszólni a katonaság fejlődésébe, alakulásába? Kik voltak e katonaság vezetői, országos, avagy végvidéki, végvári kapitányok? Mennyire voltak ők becsatornázva a politikai elitbe? A katonáskodás mennyire járult hozzá az országos politikában való részvételhez? Kik voltak azok a személyek, akiknek a katonaság volt az egyetlen előmeneteli lehetőség, és kik azok, akik ezt csak eszközként használták a politikai továbbjutásra? Mennyire hangsúlyos Erdély és a Királyi Magyarország helyzete, mennyire szült hasonló vagy éppen különböző példákat a két önálló politikai entitás? A 19. századi nemzeti romantika mennyire befolyásolja az utókor számára a magyar kora újkori katonaság megítélését?

A téma vizsgálata során több tudományágot kell segítségül hívnunk; feltétlenül élnünk kell a prozopográfia mint történelmi módszer nyújtotta lehetőségekkel, hogy több párhuzamosan futó karrier szereplőit megismerjük. Éppen ezért, bár e fejezet témája nem taglalja, azonban tovább-

³⁵ Theotokis, Georgios –Yıldız, Aysel: i. m. 256.

³⁶ II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. (Ford.): Vas István. Históriaantik Könyvesház, Budapest. 1978. 337.

bi doktori kutatásaim során Dobó István, Dobó Ferenc, Forgách Simon, Nádasdy Ferenc (fekete bég), Pálffy Miklós, Bocskai István, Wesselényi Ferenc, Zrínyi Miklós, Batthyány Ádám, Esterházy Miklós, Esterházy Dániel, Forgách Ádám katonai és politikai karrierjének összehasonlításával szeretnék olyan típusokat létrehozni, amelyeknek köszönhetően közelebb kerülhetünk kérdéseink megválaszolására. Kutatásom során tehát a legfőbb kérdéskör, amelyet körbejárnék, hogy kik alkották a katonai elit csoportját. Mik voltak az elit megragadásának vitás pontjai, mennyire beszélhetünk többgenerációs katonai elitcsaládokról, mennyire volt ez egy egységes, csak főurak által bejárható életút, vagy esetleg mennyire volt nyitott, és mennyire tette lehetővé a társadalmi emelkedést? A Balassi–Zrínyi–Thököly–Rákóczi négyes a magyar kora újkori katonaság legismertebb képviselői, azonban számos személy húzódik meg a háttérben, akiket a 19. századi héroszképzése nem emelt piederasztárra. Ezt a vélekedést kutatásommal igyekszem meghaladni, és a kérdések körüljárásával úgy vélem, hogy a téma tisztázása időszerű, és a kérdéskör komplexitása miatt jól illeszkedik a 21. századi magyar és nemzetközi tudományosság vizsgálati körébe.

A fenti érvelés alapján tehát úgy gondolom, hogy bátran kell nyúlunk a *katonai elit* fogalmi köréhez, tekintve, hogy a politikai/hatalmi elit a döntéshozók vizsgálatára szorítkozik, azonban a végrehajtói szempontot is megkíván a kutatás. Összegezve, a *16. századi magyar katonai elit* fogalmára a következő terminológiát/értelmezést ajánlanám, használnám: a katonai elit egy, a kora újkori társadalomban az oszmán előretörésnek, a Habsburg–Szapolyai-versengésnek, valamint a kialakult és megszilárdult végvári rendszernek és végvidéknek köszönhetően létrejött országos jelentőségű társadalmi, militáns csoport. Ennek tagjai elsősorban kapcsolatainknak, politikai pozíciójuknak, haditetteiknek, valamint vérségi kötelékeiknek köszönhetően kerültek az elit körébe. Ellentétben a politikai elittel, a katonai elit tagjai nemcsak a mindenkor uralkodó környezetében, hanem állandó harcokban, a végvidéken tevékenykedtek, itt nyert tapasztalataik révén tudtak tanácsot adni az uralkodónak. Katonai megbízatásuk mellett különösen fontos, hogy nemcsak a Magyar Királyságban töltöttek be pozíciókat, hanem névlegesen a bécsi – majd prágai – udvarban is szert tettek címekre.

Ezen ismertetés alapján a katonai elit kutatásához a következő szempontokat ajánlom:

- életrajzi adatok (születés, halálozás);
- házassági politika (házastársak, valamint családjaik társadalmi beágyazottsága);
- családi kapcsolatok (família, klán);
- főnemesi cím (bároi, grófi) megszerzése, ennek körülményei;
- megyei tisztségek birtoklása (főispán);

- országos főméltóság (nádor, erdélyi vajda, kancellár, tárnokmester, országbíró) birtoklója;
- katonai szerepek (várfőkapitány, kerületi/végvidéki főkapitány);
- királyi tanácsban részvétel (magyar királyi tanácsos, titkos tanácsos).³⁷

Összegzés és kitekintés

Jelen dolgozatban két nagy kérdéskörre kerestem a választ:

1. Mi az az elit, milyen történeti értelmezései vannak e fogalomkörnek?
2. Beszélhetünk-e kora újkori magyar katonai elitről, mik ennek a paraméterei?

Az elit szociológiai és történelmi értelemben vett meghatározása igen komplex feladat. Számos módszertani, értelmezésbeli különbség figyelhető meg, különösen, ha az elitet csoportosítani kívánjuk. A társadalmi mobilitást vizsgálva találkozhatunk a vertikális és a horizontális kutatási elvekkel, valamint az elitcsoport meghatározását keresve nyúlhatunk kvantitatív és kvalitatív módszerekhez is. Az elitkutatás interdiszciplinaritását mi sem tükrözi jobban, mint az, hogy a teljes körű kutatáshoz nem elég a történelem segéttudományait (archontológia, prozopográfia) segítségül hívni, hanem szükséges az elemző, statisztikai és szociológiai szemlélet is. Mielőtt a kiterjesztett diszciplínájú vizsgálatot megkezdjük, szükséges átgondolni, hogy az elitnek nevezett csoportunkat milyen szempontrendszer alapján kívánjuk vizsgálni.

Hatalmi, politikai, városi, regionális és katonai elit. Ezek a sokban hasonló, mégis részleteiben kardinálisan eltérő irányzatok azok, amelyek szemléletmódját alkalmazva következtetéseket vonhatunk le a társadalmakról. Pálffy Géza általam sokat idézett könyvében írja, hogy *„e famíliák új generációi a század második felében [...] már nem az 1526 utáni évtizedek sokkhatásában éltek, hanem úgymond »beleszülettek« abba az új szituációba, amely a Magyar Királyság Habsburg Monarchiához való csatlakozásával együtt járt, ha nem is minden tekintetben voltak hajlandók elfogadni azt»*.³⁸ Bár a katonai elit nem elterjedt terminus, mégis számos lehetőséget nyit meg az elitkutatásban, különösen nagy hangsúlyt szentelve a társadalmi mobilitás kérdéskörének. Nem szabad elmennünk ama tény

³⁷ E paraméterek meghatározásához alapvető fontosságú Péter Katalin előremutató OTKA-projektje, A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere a 16–17. században, melynek eredményei <https://archivum2004.piarista.hu/arisztokrata/> (letöltés dátuma: 2025. 07. 15.) oldalon követhetők nyomon.

³⁸ Pálffy Géza (2016): i. m. 288.

mellett sem, hogy a fogalom a 16–17. századi magyar társadalomra ér-
tendő és használandó. Különösen fontos ezt szem előtt tartani, hiszen az
oszmán előretöréssel és az állandó háborúval a Kárpát-medencében egy
erősen militarizált társadalmi struktúra jött létre.³⁹

³⁹ Ennek keretében beszélünk vitézlő rendről is, amely bár egy bevett fogalom, mégsem illeszkedik a politikai és katonai elitszemlélethez.